

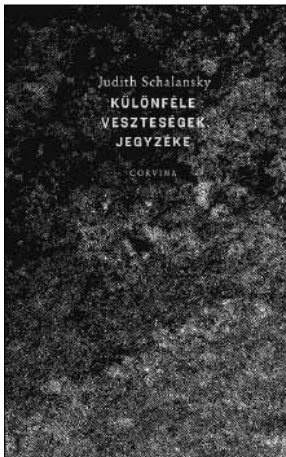
A MI VESZTESÉGLISTÁNK

Judith Schalansky: *Különféle veszteségek jegyzéke*

A térképészetet a lírai műfajok közé [...] kellene sorolni.¹

Ez év október 11-én Judith Schalansky kapta meg a Christine Lavant-díjat;² a zsűri döntését a kuratórium egyik tagja így indokolta: „Judith Schalansky a német nyelvű irodalom egyik legöntörvényűbb és legváltozatosabb hangja. Regényeivel, elbeszéléseivel és kultúrtörténeti esszéivel [...] olyan világfeltárást művel, amely tele van kíváncsisággal és lelkesedéssel.”³ Ezek a műfajok azonban nem válnak el ilyen világosan és élesen, inkább az összefonódásukról beszélhetnénk. És talán az az életmű meghatározó vonása, hogy a kultúrtörténeti ismeretek és érdeklődés az irodalmi művek anyagává lép elő. De még ez is messzemenően elnagyolt (lenne).

Az első komoly visszhangot kiváltó könyve 2009-ben jelent meg *Atlas der abgelegenen Inseln* címmel. Ennek alcíme így szól: „Ötven sziget, ahol sohasem jártam, s ahová nem is jutok el soha”. „Atlaszokkal nőtem fel. Atlaszgyerekként természetesen sohasem jártam külföldön. [...] Valószínűleg azért szerettem annyira az atlaszokat, mert vonalaik, színeik és a bennük feltüntetett nevek pótolták számomra a valódi helyeket, melyekre ellátogatni amúgy sem volt esélyem.”⁴ Judith Schalansky még az NDK-ban született, és kilencéves volt, amikor leomlott a berlini fal. Tegyük föl, hogy felnő ott egy író, aki valamiért az „utazási irodalom” műfajába tartozó műveket szeretne írni. Ehhez az NDK nem számított a legjobb helynek. Peter J. Brenner írja erről a műfajról: „A műfaj magját a szó szűkebb értelmében az utazásról való beszámoló alkotja, amely egy reális utazást ír le, és az autenticitás igényével lép föl. Az ábrázoló vonatkozás az utazás társadalmi folyamatára az a konstituáló elem, amely a műfaj egységét a maga történelmi változékonyságában is garantálja. Az utazási beszámoló így önmagát lényegében olyan funkciókon keresztül határozza meg, amelyek irodalomtörténeti és társadalmi-kulturális összefüggésekbe tartoznak.”⁵ Egyszerű dolog lenne azt mondani, hogy itt végül is a *Reiseliteratur* végéről van szó: olyan társadalmi körülmények jöttek létre, amikor nem lehet többé utazni, és az utazási beszámolók is lehetetlenné váltak: ötven sziget, ahová soha-

¹ Judith Schalansky: *Távoli szigetek atlasza*. Fordította: Hulley Orsolya. Clipperton Kiadó, 2015. 22.

² Az osztrák költőről, Christine Lavantról (1915–1973) elnevezett díjat 2016 óta évente ítélik oda.

³ <https://orf.at/stories/3183233/>

⁴ Judit Schalansky: i. m., 7.

⁵ Killy *Literaturlexikon*, 14. kötet, 281.

Fordította Nádori Lídia

Corvina Kiadó

Budapest, 2020

255 oldal, 3490 Ft

sem fogok eljutni. Az utazási beszámoló autenticitása elvész, de ez tág teret ad a szövegek poetizálódásának. „Nem érkezik meg az acapulcói hajó. [...] Elfeledkeztek róluk. A tábornokuk már nem kormányoz. A szigeten nem nő fű. Néhány pálma alatt disznó hever, egy partra vetett csorda leszármazottai. Kókuszrákkal táplálkoznak, melyek milliós szám lepik el a szigetet.”⁶ E könyv megjelenése után egy újságíró ezt kérdezte a szerzőtől: „Ön évek óta a legtávolabbi szigeteket próbálja fölterképezni, és ezek történetét kutatja. Tulajdonképpen miért?”⁷ Mit remél ettől? Hogy remélheti, hogy ebből valamilyen írói anyagot tud meríteni? Schalansky egyszerűen, és mégis kitérően válaszol: „Ez egy álom, és egy olyan helyről szól, amelyen az ember eljuthat önmagához, ahol nem is annyira élni, mint inkább túlélni kell – ez a gyermeki kérdés: hogyan élnék a természetben, ha teljesen magamra lennék hagyatva? Kit vagy mit vinnék magammal? Általában tengerpartot és pálmákat képzelünk el. A szigetek azonban, amelyekkel én foglalkoztam, nem vendégszeretők, inkább kietlenek és kopárok.”⁸ Ez valóban jól visszaigazolható a könyv olvasása alapján, sőt ennek alapmotívumai már a könyv előszavában is megtalálhatók. „Miniatűr világok alakulnak ki a kis kontinensekből, melyeken a nyilvánosság kizárásával sértik meg a nemzetközi jogot [...], atombombákat robbantanak [...], vagy ökológiai katasztrófákat indítanak be”.⁹ Van tehát az elvágyódás, de ahová vágyódunk, az sem egy szép vagy tökéletes másik világ, és nem is csak természeti pusztaság, hanem társadalmi értelemben is katasztrofális. Egyre inkább érezzük a kérdés jogosultságát: *Miért csinálja ön ezt?* Az interjú végén az író azt mondja, hogy az NDK is ilyen sziget volt. Végül a történeti elődökre terelődik a szó, Morus utópikus szigetére. „Igen, Thomas Morus *Utópiája* is azt szeretné, ha mindent újra lehetne kezdeni, és mindent másképp lehetne csinálni. De ehhez egy érintetlen országra lenne szükségünk, és meg kellene válaszolnunk egy kérdést: egyáltalán lehetséges-e egy jobb élet?”¹⁰ És erre a kérdésre a szerző úgy válaszol, hogy a szigetekről szerzett ismeretei alapján: *nem*. Az NDK is ilyen sziget volt, csak nagyon szórványos kifelé irányuló kapcsolatainak voltak. (Képletesen szólva: ide évente csak háromszor jött hajó.) Az elszigeteltség maga nem egy új életet tesz lehetővé, hanem éppen hogy korlátozza a jó élet lehetőségeit. De most mintha össze is zavarodtunk volna: az NDK adja a nézőpontot, és ugyanakkor ez lenne az a sziget is, ahová vágyódunk, bár nincs miért oda vágyódunk. A könyv elejéről már idézett gondolat így folytatódik: „[Az atlaszokban] feltüntetett nevek pótolják számomra a valódi helyeket, melyekre ellátogatni amúgy sem volt esélyem. *És ez így maradt akkor is, amikor minden megoáltozott*, kinyílt a világ, az ország pedig, ahol születtem, megrajzolt és valóságos határaival együtt eltűnt a térképről.”¹¹ Mindezt a zavart vagy kétértelműséget küszöböli ki Judith Schalansky új könyve.¹²

⁶ Judith Schalansky: i. m., 106.

⁷ Warum machen Sie das? Judith Schalansky über ihren *Atlas der abgelegenen Inseln*, Roger Willemsen beszélgetése, *ZEIT Magazin*, 2009. október 8.

⁸ Uo.

⁹ Judith Schalansky: i. m., 19.

¹⁰ Warum machen Sie das?, i. m.

¹¹ Judith Schalansky: i. m., 7. Kiemelés tőlem: W. J.

¹² Nagyjából az *Atlással* egy időben készülhetett a *Blau steht dir nicht* című könyv is, amelynek alcíme: „Matrózregény”. Ez a könyv csaknem huszonöt évvel követte Christoph Ransmayr első, nagy sikerű regényét: *Die Schrecken des Eises und der Finsternis* (magyarul: *A jég és a sötétség borzalmi*. Fordította: Váróczi Zuzsa. Alexandra Kiadó, Pécs, 2003). Kristina Pfoser-Schewig nagyon találóan így jellemezte ezt a könyvet: „A történelmi események rekonstrukciójának középpontjában a Ferenc József-föld fölfedezése áll; a pontos tény- és részletismertetések Ransmayr fantáziadús megformálással köti össze: az idézetek és a fényképek dokumentációt sejtetnek – de a szerző az elbeszélők és a történelmi események közé behelyez [egy alakot], aki az egyik résztvevő matróz utódjaként rekonstruálja a történetet a maga szempontjából.” *Killy Literaturlexikon*, 9. kötet, 293. Első megközelítésben Judith Schalansky regénye sem tűnik „igazi” regénynek, „hanem inkább az

A *Különféle veszteségek jegyzéke* című könyv műfaját is nehéz meghatározni, a kiadó „szépirodalmi esszéként” hirdeti, de ugyanilyen joggal lehetne „esszeregénynek” is nevezni. „Az esszé ugyan módszertanilag szigorúan jár el, de nem rendszeresen. Az idealista bizalom a rendszerformában – a modernitás körülményei közepette – éppolyan csalóka, mint az a remény, hogy egy gondolat következetességét nem ennek egységében kell keresnünk. Ezért kap az ábrázolás formája kitüntetett jelentőséget.”¹³ Itt már nem távoli szigetekről van szó, „ahol sohasem jártam, s ahová nem is jutok el soha”, hanem *veszteségekről*, amelyek megítélése ugyanolyan ambivalens lehet, mint a szigeteké: vágyódunk is rájuk, de nincs miért vágyódnunk rájuk. Az írás funkciója most is egyfajta számbavétel, térképészet vagy térképkészítés. A nézőpontot viszont már nem az egykori NDK, hanem az újraegyesített Németország adja. Mindenesetre ebben a könyvben nincs cselekmény, de van egy érzékelt történelmi tendencia: a veszteségek, az elmúlások, az elsüllyedések. Ezekből kapunk körképet. Itt tulajdonképpen az időről van szó, egy fontos történelmi tendenciáról, de magában az ábrázolásban nincs időbeliség. „Csak most, hogy majdnem befejeztem a munkát ezen a könyvön, amelyben a bomlás és a rombolás változatos jelenségei játsszák a főszerepet, csak most látom be, hogy ez csupán egy a számtalan módozatból, ahogyan a halállal bánni lehet” (12.). A veszteségek számbavétele egyfajta gyászmunka. A kötet fekete, ezüstös kopatással, és az egyes fejezeteket elválasztó lapok is ilyenek, amelyeken megfelelő fényviszonyok esetén föl is fedezhetünk valamit, a fejezet tárgyát.¹⁴ Ez a könyv bizonyos értelemben vagy első megközelítésben metakönyv: a könyvek könyve. Számtalan könyv összefoglalója egyetlen kötetben, egy könyv mint könyvtár. Tizenkét fejezet – tizenkét változat a pusztulásra, az elmerülésre és az elmúlásra. Mindegyik egy kurzívval szedett bevezetéssel kezdődik, amely az adott tárgyról mindig úgy beszél, mintha egy emberről lenne szó. És ez a bevezető mindig két részből áll: az első a születésről szól, és a * jel vezeti be, a másik élén a † jel áll, amely a halálról szól. Az esszéknek általában paradox szerkezetük van: valamit szeretnének szembehelyezni az elmúlással, és ugyanakkor szeretnének békét is kötni vele.¹⁵

Az első esszé Tuanaki szigetéről szól, amely 1842–43 fordulóján egy tengerrengés következtében süllyedt el és semmisült meg. „Még egyszer utoljára a fakókék glóbuszra tévedt a tekintetem. Hamar megtaláltam a sziget helyét. Pontosan ott, az Egyenlítőtől délre, néhány magányos sziget között volt valaha ez a tökéletes földdarab, távol a világtól és elfelejtve mindent, amit korábban tudott róla. A világ azonban csak azt gyászolja, amit ismer, és nem sejtí mi ment veszendőbe azzal a parányi szigettel, holott ez az elveszett földdarab is lehetett volna a világ köldöke” (44.). Már itt érdemes fölfigyelni rá: ami elvész vagy elveszett, az némileg idealizálódik. Már nyoma sincs az *Atlasz* alapszólomának: „A távoli sziget természeténél fogva börtön”.¹⁶

Az utolsó előtti esszé, az egykori NDK Köztársasági Palotájáról szól, amelyet 1976. április 23-án adtak át (és az 1950-ben felrobbantott császári palota, a Berliner Stadtschloss helyén épült). Ez volt a párt és az állam vezetésének centruma; itt tartották a nagy és rep-

emlékek, útibeszámolók és történelmi kutatások kaleidoszkópja”. Christoph Schröder: Hey, Matrose (<https://www.fr.de/kultur/literatur/matrose-11561691.html>). Schalansky regényének narratológiai megoldásai azonban mások: „A gyerekkori passzusok váltakoznak a felnőtt Jenny bemutatásával, amelyekben a matróz-jelenséget minden részletében feltárja; legyen szó a pusztasabadságról és kalandvagyrról vagy egy általában vett homoerotikus szimbólumról. Így záródik a kör a realitással, amelyet a szerző bátor körköröséggben transzformál irodalommmá”. Uo.

¹³ Norbert Bolz: Essay, in: *Killy Literaturllexikon*, 13. kötet, 270.

¹⁴ A szerző könyvtervezőnek tanult, és nemcsak a saját könyveinek dizájnját tervezi, hanem ebben a minőségében dolgozik a Matthes & Seitz Verlagnak. Ez a könyv könyvtárgyként is csodás, csak örülhetünk neki, hogy a magyar kiadás átvette az eredeti küllemét.

¹⁵ Juliane Liebert: Eine kleine Friedensinsel, *Die ZEIT*, 2018. december 18.

¹⁶ Judith Schalansky: *Távoli szigetek atlasza*, i. m., 17.

rezentatív pártértekezletek sorát. 1990. augusztus 23-án a Volkskammer ebben az épületben szavazta meg a Szövetségi Köztársasághoz való csatlakozást. A Deutscher Bundestag 1992-ben különböző biztonsági okokból az épület lebontása mellett döntött.¹⁷ A döntés végrehajtása aztán húzódott-húzódott, a tiltakozások miatt többször is el kellett halasztani, ám aztán 2006-ban végül erre is sor került. A Köztársasági Palotáról szóló szöveg egyáltalán nem esszé, inkább kis novella, amelyben ez a palota csak helyszínként vagy vonatkoztatási pontként szerepel. A novella egy házassági félrelépés kiderüléséről szól, igen aprólékos, szinte szocialista realista ábrázolásban, amelyből a korabeli NDK-s élet számos részlete határozottan felismerhető. A kis novella üzenete egyértelmű: a Köztársasági Palotával (legalábbis a volt NDK lakói) saját történelmük egy részét is elvesztették: és ha nem is volt szép ez az élet, de legalább a „miénk” volt. Juliane Liebert összefoglalóan ezt írja: „A hang az irodalmi formával együtt alaposan megváltozik a kétszázötven oldalas könyv folyamán; az eltűnt dolgok lenyomatait még ott is érezni lehet, ahol a múlt még egészen friss. A lebontott Köztársasági Palotáról egy klasszikus novella szól.”¹⁸

Szeretném megkockáztatni azt az állítást, hogy ezek az esszék, novellák talán mégsem általában a halálról és a gyázmunkáról szólnak. „Aki hozzám hasonlóan átélte a történelem törését, a győztesek képrombolását, az emlékművek ledöntését, annak nem esik nehezére, hogy minden jövővízióban csak eljövendő múltat lásson, amelyben például az újjáépített császári palota, a Berliner Stadtschloss romja kénytelen lesz átadni a helyét az NDK Köztársasági Palota másolatának” (19.). Én a veszteségeket elsősorban egy ország (egy világ, egy életforma) elvesztéseként értelmezném: nem volt szép, se jó, de *volt*. Az elsüllyedt sziget ennek csak az allegóriája. A veszteséglista számbavétele nagyon fontos társadalmi gyázmunka. És most látjuk, hogy mégsem a könyvek könyvét kaptuk meg, hanem sokkal inkább egy esszéisztikus kulcsregényt. Ugyanakkor van egy általános elmozdulás az *Atlas*hoz képest is; a veszteségek számbavétele nem átfogó, ezért sem a könyvek könyvét kaptuk meg – itt ezt a munkát éppen hogy megkezdtük. És a számbavétel, a térképészet nem is lírai; illetve a „lírai” jelző itt talán csak annyit jelent, hogy a legszemélyesebb érintettségünkről van szó: és nem is csak a volt NDK-sok érintettségéről, hanem minden németéről és minden közép-európaiéről. Ez a könyv a rendszerváltás nagy mementója.

¹⁷ És most e mellé tegyük oda, hogy Christo és Jeanne-Claude 1985 nyarán becsomagolták a Reichstagot; ennek 25. évfordulójáról idén nyáron több fórumon is megemlékeztek.

¹⁸ Juliane Liebert: i. m.